

Süleyman Demirel Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Y.2003, C.8, S.1 s.1-25.

OSMANLI TARİHİNDE VERGİ İSYANLARI -II-

Prof.Dr.Coşkun Can AKTAN *
Arş.Gör.Dilek DİLEYİCİ **
Arş.Gör.Özgür SARAC ***

D-Niş İsyanı, 1841¹

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Osmanlı Devleti'nin Rumeli eyaletinde çıkan bir isyan da, Niş isyanıdır.

Tanzimat Fermanı'ndan sonra, herkesin belirli bir oranda geliri üzerinden vergi ödemesi esası ile angaryaların ve iltizam usulünün kaldırılması, Sırbiya ile sınırdaş olan Niş bölgesinde özel bir fermanla reaya çorbacılarının [26] hazır bulunduğu bir toplantıda ilan edildi. Buna göre, herkes servetinin yüz kuruşta üç kuruş 12 parasını (bir kuruş 40 para) devlete vergi olarak verecek, bu vergiden Müslümanlar ve diğer imtiyazlı şahıslar istisna edilmeyecek ve reyanın vergisi her köyün knezi [27] tarafından toplanacak, kanun dışı hiçbir vergi alınmayacak, memurlar herhangi bir şekilde kendileri için reyadan hiçbir şey alamayacaklar ve kendilerini reaya besletmeyeceklerdi. Köylerden subaşılar kaldırılacak, yalnız kırserdarı kalacak, o da masrafını kendi cebinden karşılayacaktı. Reaya bu islahatı memnuniyetle karşıladı².

Fermanın getirdiği yeniliklerin uygulanması kolay değildi. Öncelikle reaya tahrir sırasında servetlerinin fazla belirlenmesinden şikayetçiydi. Öte yandan daha önce vergi ödemeyen grupların vergiye tabi olması, bu grupların tepkisine yol açıyordu. Bu vergiden muaf gruplardan biri Niş kalesindeki Müslüman halktı. Bunun dışında vergiye tabi olan Hıristiyan zenginler ise vergilerin artırılmasından şikayetçydiler. Bu hoşnutsuz kesimler, reayayı da kıskırtarak isyanın başlamasına neden oldu.

* Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Öğretim Üyesi.

** Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Araştırma Görevlisi.

*** Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Araştırma Görevlisi.

¹ Bu konuda geniş ölçüde şu kaynaktan yararlanılmıştır: Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomi**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996, s. 375-378.

² İnalçık, a.g.e., s. 375.

Reayanın başlıca şikayetlerini, reaya vekili iki çorbacı, Leskofçalı Nikola Çetkovik ve Nişli Pazarbaşı İstayon Marinkovik şöyle özetliyorlardı³: “1-Vergi başta yüz kuruşta üç kuruş 12 para olarak ilan edilmiş iken, sonra sekiz kuruş 12 para toplanmak istenmiştir. 2-Şaraptan okkasına dört para, rakıdan sekiz para resmin affedildiğini Padişah fermanı ilan ettiği halde, bu vergilerin toplanmasına devam edilmektedir. 3-Zecriyye (alkollü içkilerden alınan bir resim) resminin toplanmasına eskisi gibi devam olunmaktadır”.

Verginin sekiz kuruşa çıkması şundan ileri gelmekte idi: Hükümet bu bölgeden istenen vergi toplamını aşağı yukarı eski yıllar miktarında tespit etmiş (üç yük 79 bin kuruş) ve bu miktar tespit edilen servet miktarına bölününce oran yüksek çıkmıştı. Demek ki, hükümet vergi gelirini indirmek istemiyor, yalnız bu yekunun halk arasında servete göre daha adil bir şekilde dağılmasını sağlamak amacını güdüyordu. Şimdi Müslümanlar, Avrupa tüccarları, Yahudi ve Kıptiler [28] de vergiye tabi tutulduklarından gerçekte köylünün ödeyeceği miktar eskisine göre yarıya inmekteydi. Reaya bu noktayı gördü ve kabul etti. Fakat bağ sahibi olan çorbacılar ve zengin Hıristiyan köylüler şarap ve rakıdan alınan vergiye itiraza devam ettiler. Bağlarını kullanılmaz hale getireceklerini, reayaya artık iş vermeyeceklerini ve onların üzümlerini almayacaklarını söyleyerek köylüyü tahrik ettiler. Tahrik olunan reaya Niş kalesi altında toplandı. Paşa, görüşme için aralarından dokuz çorbacıyı çağırdı ve reayayı köyelerine geri gönderdi. Sonra bu çorbacıları, tahrikçi sıfatıyla tutuklayarak Sofya'ya yolladı. Çorbacıların tutuklanması olayı büsbütün alevlendirdi. 1500 kadar reaya, tekrar Niş varoşuna toplandılar, yüzde üçten fazla vergi ödeyemeyeceklerini, zira fazlasını memurların ve kocabaşı[29]ların haksız yere kendilerinden almak istediklerini iddia ettiler. Reayanın vergi işlerinde Osmanlı idarecileri ile birlikte hareket eden kocabaşılara karşı cephe alması özellikle kayda değerdir. Vergi defterleri kocabaşılar ile reaya tarafından incelenmek üzere kiliseye gönderildi. İncelemeden sonra borçlu oldukları vergileri ödemeleri için reayaya bir ay daha süre verildi. İkinci süre de geçtiği halde köylü vergilerini ödemedi ve iddialarında ısrar ederek bu sefer Niş kalesi altına silahlanmış olarak toplandılar. Niş-İstanbul yolunu kestiler. Değirmenleri ele geçirdiler ve rastladıkları Müslümanları katletmeye başladılar. Bunu gören Niş ileri gelenlerinden ve meclis üyelerinden Kerim Bey harekete geçerek reaya üzerine yürüdü ve İstanbul-Niş caddesinin geçtiği Kotine boğazını ellerinden aldı. Bunun üzerine Niş valisi Kosova tarafından Arnavut askerlerini isyancıların üzerine gönderdi. Topların yardımı ile asilerin esas merkezi olan Kamañıca ve Mutafca köylerindeki kuleler zapt edildi. Böylece isyan bastırılmış oldu⁴.

³ İnalçık, a.g.e., s. 376.

⁴ İnalçık, a.g.e., s. 377-378.

E- Vidin Ağalık (Gospodarlık) Rejimi ve Vidin İsyanı, 1850⁵

Osmanlı Devleti'nin Rumeli eyaletinde yer alan Vidin bölgesinde ayanların hakimiyeti söz konusuydu. Vidin isyanı da bu ayanların halka zulmü sonucunda ortaya çıkmıştır. Ayanlar, özellikle Tanzimat'ın ilanından sonra oldukça güçlenmişlerdi. Ayanların taşrada, hükümet otoritesinden daha fazla güçlenmesi sonucunda bölge halkından şikayetler gelmeye başlamıştı.

Bu isyanın asıl nedeni, Vidin bölgesindeki hemen hemen bütün arazilerin az sayıdaki Müslüman ağaların eline geçmiş olması, buna karşın reyanın ekonomik açıdan gittikçe daha kötü şartlar altında yaşamak zorunda kalmalarıdır. Ağaların hakimiyetiyle reyanın bu kişilere karşı yükümlülükleri giderek artıyordu. Bu nedenle bu isyan, toprağı olmayan reyanın arazilerin çoğunu elinde bulunduran ağalara karşı baş kaldırışıdır.

1792'de on keseden fazla geliri olan bütün mukataaların zaptedilerek iltizam usulü ile hazinece işletilmesine karar verildi. Devlet, miri arazi[30]yi bu şekilde doğrudan doğruya elinde toplamaya çalışırken, bu toprakların bir kısmı da zaten eskiden beri bir takım şahısların elinde mülk haline geçmiş bulunuyordu. Padişahın layık gördüğü kimselere temliknamelerle mülk olarak verdiği veya hazinenin sıkıntısı dolayısıyla mülk olarak satılmış olan bu miri arazi, ağalar zümresinin oluşmasında önemli bir rol oynadı. Bir çok yerde şehirlere ve kasabalara ağalar ve ayanlar hakim oldu. Reyanın karşısında artık tımar ve zeamet sahipleri yerine kendi kişisel çıkarlarını düşünen bir bey-ağa sınıfı yer alıyordu. Bu şekilde köylü, asırlardır işlediği topraklar üzerinde bu miri arazi sahiplerinin kiracıları durumuna düşerken, ağalar merkezi otoritenin gittikçe fazlalaşan zaafı ve kontrolsüzlüğü sonucunda, reaya karşısında miri arazinin hakiki sahipleri durumuna geçmişlerdi. Hatta bunların mahalli nüfuz ve kudretlerine dayanarak siyasi-idari bir kuvvet haline geldiklerini, halkla hükümet arasına girerek ayan, voyvoda sıfatıyla mahalli idareyi doğrudan doğruya ellerine aldıkları da görülmüştü. III. Mustafa döneminde Muhsinzade Mehmet Paşa'nın sadaretinde ayanlık artık devletçe tanınmış bir kamu müessesesi halini almıştı. Bu durum Vidin'de de tamamıyla hakimdi. Vidin'de miri topraklara dayanan büyük arazi sahibi ağalar rejimi diğer adıyla "gospodarlık rejimi" çeşitli bakımlardan çok dikkate değer özellikler göstermekteydi⁶.

Vidin'de isyan çıkan alanlarda miri arazi geniş sahalar kaplamakta idi. Buranın bir özelliğı de bir serhat bölgesi olmasıydı ve Osmanlı Devleti'nde genellikle Serhan kaleleri etrafındaki mukataalar kaledeki muhafızlara tahsis edilirdi. Böylece Vidin'de de devlet eskiden beri ağalara buradaki miri köyleri vermiş ve serhat durumu nedeniyle bu araziye sonraları yalnız Müslümanlar satın alabilmişlerdi. Hristiyan reaya bu haktan mahrumdu ve bu konudaki istekleri her defasında kesin bir şekilde

⁵ Bu konuda geniş ölçüde şu kaynaktan yararlanılmıştır: İnalçık, a.g.e., s. 115-132.

⁶ İnalçık, a.g.e., s. 118-120.

reddedilmişti. Fakat, bu arazi bir tür peşin kira demek olan “mu’accele [31]” karşılığında ağanın tasarrufu altına geçse de, yine onun mülkü sayılmazdı. Bununla birlikte ağalar, kiracısı buldukları bu arazi üzerinde yine hiçbir kontrole tabi olmayan mutlak mülk sahipleri gibi hareket etmekte güçlük çekmemişlerdir. Reayaya gelince, onlar bu toprakları, ancak ya doğrudan doğruya devletten veya ağalardan kira ile tutmak suretiyle işleyebilirlerdi ve birinci durum, mültezimlerin suiistimalleri dolayısıyla ikincisinden pek de iyi değildi⁷.

Eski Vidin kanunnamesi, bir taraftan sipahilerin, subaşlarının veya sancak voyvodalarının reayadan fazla bir şey almalarını şiddetle men ederken, diğer taraftan ‘harman mevsiminde söz konusu vilayetin kanun-ı kadimi üzere her müzevvecinden sipahisine birer tavuk, birer bogaça alın’ ifadesiyle eskiden kalma bazı örfleri onaylamaktaydı. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Sofya havalisine ait bir kayıt da dikkate değerdir. Bu bölgedeki reaya, mahsulünden öşrü[32] verdikten başka, resm-i harman adıyla sipahiye hane başına iki kilo buğday, iki kilo arpa vermekteydi. Kanuni, Belgrat seferine giderken reayanın şikayeti üzerine bu mahalli vergiyi kaldırdı. Fakat sonradan sipahiler, tımarlarına noksan geldiğini ileri sürerek bunun iadesini istediler. Yapılan tahkikat üzerine bu verginin Fatih Sultan Mehmet’ten önce de mevcut olduğu anlaşıldığından, Sofya Vilayeti reayasının sipahiye her beş haneden iki kilo buğday ve iki kilo arpa vermesi kabul edildi⁸.

Bu bölgede Hıristiyan reayanın ağalara karşı olan yükümlülükleri şunlardı⁹:

-Vidin reayası Tanzimat devrine kadar arazi ücreti karşılığı olarak bir iki ay ağanın hesabına zahire (aşlık) ekerdi;

-Köylü, ayrıca ağaya senede bir araba odun getirmeye veya onun yerine on iki kuruş vermeye mecburdu;

-Her ev “hırizme zahiresi” adıyla her cins zahireden yirmi beşer okkasını;

-Ayrıca “budarlık” namıyla kokoroz (mısır) mahsulünden araba başına kırk okkasını ağaya verirdi;

-Bağ olan yerlerde her dönüm için (bin asma bir dönüm itibar olunurdu) on iki para ödenirdi;

-Nihayet koyunların “otlakiyesi” olarak da bir miktar peynir verilirdi.

Fakat reayanın verdikleri bununla da bitmezdi. Ağalar, kovan başına kırk para, mandıra parası olarak altmış para vb. daha bir takım vergiler

⁷ İnalçık, a.g.e., s. 120-121.

⁸ İnalçık, a.g.e., s. 122-123.

⁹ İnalçık, a.g.e., s. 123-124.

almaktaydı. Böylece köylünün devlete ödediği vergilerden başka ağaya verdiği vergiler, hükümetin incelemelerine göre bu vergilerin toplamına eşit, hatta daha fazlaydı. Ek olarak ağaların, köylerine gönderdikleri subaşı denilen adamlar, reaya sırtından yer içer; yol harçlığı gibi masraflarına karşılık olarak da yılda 1400-1500 kuruş toplarlardı. İşte ağa namına köyü hükmü altında tutan, reayayı keyfine göre para cezasına çarptıran bu köy kahyaları, Vidin köylerinde yılda bir iki defa vergi mültezimleri ile kendini belli eden zayıf devlet otoritesi yanında hakiki ağalar hakimiyetini temsil etmekteydiler¹⁰. Oysa Tanzimat Fermanı'ndan sonra Vidin reayası ağalar için çalışmak istememekteydiler ve bu durumu saraya bildirdiler. Bunun üzerine Vidin'de angarya kaldırıldı. Fakat uygulamada ağaların angaryaları devam etmişti. İsyân Tanzimat'tan on yıl sonra çıkmış ve bu on yıl zarfında reyanın durumu gittikçe kötüleşmişti.

Reaya, gospodarlkların kaldırılmasını ve arazinin şimdilik doğrudan doğruya mülkiyetini iddiaya cesaret edememekle beraber, beylerden alınıp tapu ile kendilerine ihale edilmesini istemekteydi. Başlıca iki çözüm bulunmuştu: Birincisine göre, toprak doğrudan doğruya hükümetin idare ettiği miri arazi şeklinde reayaya bırakılacak ve onlar tarafından serbestçe işlenebilecekti. Öte yandan gospodarlık rejiminde reyanın verdiği şeylerden gayri meşru sayılanları kaldırılmakta, kalan gelirin yarısı köy ağalarına verilmekte, diğer yarısı ağalar rejimi yerine kurulacak yeni idare masraflarına karşılık olarak devlet hazinesine alınmaktaydı. İkinci şekle gelince bu reyanın isteklerine daha uygundu: Arazinin, bedelleri alınarak tapu ile reayaya verilmesi ve bu nedenle çıkan para ile ağalara bedelinin ödenmesi düşünülmekteydi; yani reaya, tazminat vermek suretiyle ağaların yerine geçecekti. Fakat hükümet birinci şekle yöneldi. Ağalıkların gelirinden bazıları kaldırılrsa bile reyanın razı olmayacağı, hatta bunun için şimdiden isyana bile hazırlandığı Meclis-i Ahkam-ı Adliye üyelerinden Nail Bey tarafından sadrazama bildirildi¹¹.

Gospodarlık sorunu uzayıp gidiyor, bir türlü çözülemiyordu. Vidin'den gelen korkutucu haberler üzerine hükümet, nihayet şu iki şekilden birini seçmek zorunda bulunuyordu: Birinci şık, sadece gospodarlık gelirinin yarı yarıya indirilmiş olmasından ibaretti. İkinci şık ise, önceden düşünüldüğü gibi, arazinin doğrudan doğruya tapu ile reayaya ihale edilmesiydi ki, bu şekilde köylü toprağın gerçekten sahibi oluyordu. Sadrazamlık nihayet ikinci şekli kabul etmek zorunluluğunu anladı. Bununla birlikte bu yeni kararda da bir takım şartlar vardı. Öncelikle reayaya satılarak bedeli ağalara (gospodarlara) verilen bu arazinin mülkiyeti mutlak bir şekilde terk edilmiyordu; bütün miri topraklar gibi arazinin mirasçısı olmadan sahibinin ölümü halinde tekrar devlete dönüyordu ve devlet bunu yeniden satılığa çıkarabiliyordu. Diğer taraftan arazinin, yabancıların veya fesadçıların eline geçmemesini sağlamak için ayrı bir madde kondu. Buna karşılık arazi satılığa çıkarıldığı zaman attırmada o köy reayası, dışardan

¹⁰ İnalçık, a.g.e., s. 124.

¹¹ İnalçık, a.g.e., s. 130.

gelen müşterilere tercih edilemeyecekti¹². Sonunda söz konusu arazilerin reayaya satılmasına izin verildi ve böylece ağalık rejimi zayıflatıldı.

F- 1906-1908 Yılları Arasında Anadolu'da Ortaya Çıkan İsyanlar

1906-1908 yılları arasında Anadolu'nun birçok yerinde irili ufaklı isyanlar çıkmıştır. Bu bölümde daha büyük çapta gerçekleşen Erzurum, Kastamonu ve Sinop isyanları ele alınmıştır.

1. ERZURUM İSYANLARI, 1906-1907

1904 yılında köylü, esnaf ve tüccarlar üzerindeki vergi yükü çok ağırlaşmıştı. Vergi tahsilinde iltizam usulünün uygulandığı bu dönemde, bu kesimler üzerindeki mültezim baskıları da dayanılmaz hale gelmişti. Erzurum ve diğer doğu illerinde hüküm süren ağır kış şartları ile birlikte ağır vergi yükü birçok köylünün topraklarını terk etmelerine yol açmıştı.

O dönemde köylüler üzerinden alınan en önemli vergi, yasal olarak ürünün yüzde 12,5'undan ibaret olan aşar vergisiydi. Bundan başka toprak parçasının değerinin yüzde 0,4'ü oranında topraktan vergi alınmaktaydı. Keçi ve koyun başına 5 kuruş, domuzlardan ise değerinin yüzde 5'i ile yüzde 15'i arasında değişen hayvan vergisi alınıyordu. Yol vergisi (15 yaşından itibaren herkes 4 gün yol yapım ve onarımında çalışmak veya 16 kuruş ödemek zorundaydı), otlak vergisi ve bunlardan başka tütün, tuz vs. gibi dolaylı vergiler de vardı¹³. Özellikle iltizama verme yoluyla tahsil edilen aşar ağır bir vergiydi. Mültezimler, çok büyük ölçüde yolsuzluk yapıyor, sonuçta yüzde 12,5'luk yasal ölçünün dışına çıkılarak köylüden yüzde 30-40 arasında vergi alınıyordu¹⁴.

Erzurum isyanlarının en temel nedeni, hükümetin toplamaya karar verdiği iki yeni verginin zaten zor durumda olan yöre halkını daha da güç duruma düşürmesiydi. Bu vergilerden biri kişiler üzerinden alınan "Şahsi Vergi", diğeri de evcil hayvanlar üzerinden alınan "Hayvanat-ı Ehliye Rüsümü" idi. Şahsi Vergi, serveti dikkate alınmaksızın kişilerden alınan bir vergiydi. Yirmi yaşında yetmiş beş yaşına kadar olan kişiler üç sınıfa ayrılarak üç derece üzerinden vergilendiriliyordu¹⁵. Ödenecek vergi miktarı da dört yüz, iki yüz ve otuz beş kuruş olarak belirlenmişti¹⁶. Bu nedenle

¹² İnalçık, a.g.e., s. 131-132.

¹³ A. M. Sbornik, "Jön Türk Hareketi Öncesinde Doğu Anadolu'da Ayaklanmalar (Moskova Arşivi Belgelerine Göre)", Moskova, 1958, içinde: Kars, **Belgelerle 1908 Devrimi Öncesi Anadolu**, Ankara: Kaynak Yayınları: 37, Sistem Ofset, 1984, s. 131.

¹⁴ Sbornik, a.g.m., s. 132.

¹⁵ Sayın, a.g.e., s. 462.

¹⁶ Ersal Yavı, **Bir Ülke Nasıl Batırılır?**, İzmir: Yazıcı Basım Yayıncılık San. ve Tic. Ltd. Şti, 2001, s. 344.

Şahsi Vergi'nin adil olmadığı iddia ediliyordu. Hayvanat-ı Ehliye Rûsumu ise devletin acil ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çıkarılmış evcil hayvanlardan alınan bir vergiydi¹⁷.

Erzurum'da bu vergiler nedeniyle iki büyük isyan çıktı. En önemli isyan Şubat 1906'da meydana geldi. Vali Nazım Paşa, topladığı vergileri vilayetlerin ihtiyaçları için kullanacağına, toplamın yüzde 25'ine yakın bir bölümünü İstanbul'a gönderiyor, karşılığında da mutlakiyetçi rejimden kişisel çıkar sağlıyordu. Şahsi Vergi ve Hayvanat-ı Ehliye Rûsumu'nun açıklanması Erzurum'da bardağı taşıran son damla oldu. Vergilere en şiddetli tepki, şehrin varlıklı kesimini temsil eden tacirlerden geliyordu¹⁸. Öte yandan bu dönemde devlet dairelerinde rüşvet ve iltimasız iş görülemez hale gelmiş, vergi bahanesiyle halktan usulsüz para toplanmıştı. Bir taraftan da askerlerin perişan bir halde kalması, subayların aylarca maaş alamaması heyecanı kat kat artırıyor, yangına körükle gidiyordu¹⁹.

Erzurum ili Yusufeli (Keskim) kazasında bu dönemde kaymakamlık yapan Nedim Ulusalkul bu dönemi şu şekilde anlatıyordu²⁰:

"Kaymakamı bulunduğum Erzurum vilayetinin Yusufeli kazasında, hacı E... adını taşıyan mütegalib (zorba) bir şahıs, her sene devlet aşarını hiç bahsına iltizam etmekte, fakat ahaliden birkaç mislini almak ve karşı gelenleri türlü iftiralarla cezalara mahkum ettirmek suretiyle, kazayı sürekli dayanılmaz bir zulüm ateşi içinde baştan başa yakıp kavurmakta idi. Bu kudreti de, merkezi vilayetteki akrabasından bulunan bir iki mütegalib şahıstan almakta ve büyük kazancından o şahıslara da hisseler ayırmakta idi... Bir taraftan, Yusufeli'nde bu zulümlerle boğuşurken, diğer taraftan bir kanunla ihdas edilen hayvanat-ı ehliye vergisinin tahsili vazifesi ile karşılaşmış idim. Geçimleri yarı yarıya bu hayvanat ile temin eden Erzurum halkına ise bu vergi şüphesiz kaldırılması mümkünsüz ağır bir yük teşkil ettiği için, zahiren affını talep namı altında, Erzurum ileri gelenleri, ciheti askeriye ile de, aldıkları müzaheret (yardım etme) vaadine istinad ile birleşmişlerdi. Neticesi olarak, yüzlerce halk hemen her gün telgrafhane önünde toplanarak saray ve babıâliye, hayvanat-ı ehliye vergisinden şikayet telgrafları yağdırmaya başlamışlardı".

Örgütlenen Erzurumlular, mahalle mahalle bütün şehrin yaşı 18 ile 70 arasındaki tüm erkekleri, hazırlanan defterleri ayrı ayrı imzalayacaklar ve iki satırlık "Mazhar-ı Umumi" adı verilen arzuhal ile bu defterleri valiye sunacaklardı. Arzuhalde şu iki madde vardı: '1-Erzurum'dan her ne suretle olursa olsun, bundan sonra İstanbul'a para gönderilmeyecek, bütün para mahalli ihtiyaçlara ve ordunun ihtiyaçlarına sarf olunacaktır. 2-Hayvanat-ı

¹⁷ Sayın, a.g.e., s. 501-502.

¹⁸ Yavi, a.g.e., s. 342.

¹⁹ Kars, 1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği, 2. Basım, İstanbul:Kaynak Yayınları, 1997, s. 26-27.

²⁰ Nedim Ulusalkul, İstibdad Aleyhinde Türk Ulusunun İlk Hareketi "Erzurum İhtilali", Ankara: Ankara Basımevi, 1937, s. 9.

Ehliye ve Şahsi Vergi kanunlarından bu bölge istisna edilecektir'. Toplanan defterler ve iki maddelik arzual, Erzurum esnafından on üç temsilci aracılığıyla valiye sunuldu ve yeni vergilerle Hicaz Demiryolu için alınan ek verginin kaldırılması istendi. Vali Nazım Paşa, halkın isteklerini dikkate alacağını söylediye de bunun tam tersini yaptı: 2 Mart'ta İstanbul'a bir telgraf göndererek, birkaç kısırtıcının yeni vergiler aleyhine halkı ayaklandığını, fakat gereken bütün önlemin alındığını bildirdi. Alınan önlemleri bütünüyle desteklediğini vurgulayan Hükümet, Nazım Paşa'ya 12 Mart 1906'da gönderdiği telgrafla her iki verginin de toplanması için gerekenin yapılmasını emretti. İstanbul'dan istekleri doğrultusunda cevap alamayan Erzurum'un belli başlı celepleri [33] ve İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yerel üyeleri, 'Can veren²¹' adı altında örgütlenip, merkezi hükümetin yerel temsilcilerine karşı radikal bir hareket başlatma kararı aldılar²².

Halk valinin görevden alınmasını istemekteydi. Esnaf, halka destek olmak için dükkan kapatma eylemi başlattı. Şehir halkı Saray ile doğrudan iletişim kurabilmek için 13 Mart'ta Telgrafhane'yi işgal etti. Vali Erzurum müftüsünden halkı yatıştırmasını istediye de müftü buna yanaşmayarak vergilerin zaten İslam'a da aykırı ve ayaklanmanın meşru olduğunu belirterek, siyasal otoriteyi çiğnedi ve halka katıldı. Olaylar süresince, Erzurum'daki askeri birlikler, üstlerinin ve valinin emirlerine uymadılar ve dolayısıyla, isyanı bastırmak için hiçbir girişimde bulunmadılar. 18 Mart dolaylarında yine protesto gösterileri yapıldı ve vergilerin kaldırılması için Saray'a çok sayıda telgraf çekildi²³.

Şahsi Vergi'nin yarattığı gergin hava şehrin Müslüman nüfusu ile Ermenileri bir araya getirdi. İstanbul'dan hala olumlu bir cevap alınmadığından, vilayet konağı önünde büyük bir gösteriyi birlikte örgütlediler. Halk vilayet konağına giderken, hükümetin duvarlara astırdığı yeni vergiler hakkındaki afişleri de yırtıyordu. 25 Mart'ta Erzurum'da vergilerin kaldırılması ile yakından ilgilenen 15 kadar tüccar ve celep, kapalı çarşı kuyumcularından Hacı Akif Ağa başkanlığında, Tebriz kapısı yakınlarındaki Tophaneli Hanı'nda bir toplantı yaptı. Toplantıda halkın yoksul durumunun göz önüne alınarak Şahsi Vergi ve Hayvanat-ı Ehliye Rüsümü'ndan affedilmesini hükümetten isteyen bir telgrafın çekilmesi kabul edildi. Sarayı hayli endişelendiren bu telgraf sonucunda valiye olayın bastırılması için emir verildi. 28 Mart'ta valinin görevden alınması isteği yineleni ve Erzurum'un tüm dükkanları kepenk indirdi; ne esnaf, ne tüccar, ne de iş sahipleri dükkanlarını ve tezgahlarını açmadı. Okulların da kapıları kilitli kaldı. Memurlar bile görevleri başına gitmediler. Protesto gösterilerinin sürdüğü on gün boyunca şehrin kontrolü bütünüyle halkın eline geçti ve devlet otoritesi fiili olarak ortadan kalktı. Vali Nazım Paşa'nın özel telgraf

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kars, a.g.e., s. 41-42.

²² Yavi, a.g.e., s. 342-343.

²³ Yavi, a.g.e., s. 343-344.

hattı kesilerek İstanbul ile görüşmesi engellendi. Vali Nazım Paşa göz hapsine alındı ve bulunduğu yerden ayrılmasına izin verilmedi²⁴.

İstanbul'da durumun vahameti üzerine yapılan özel bir toplantıda, ayaklanmalara karşı sert önlemler alınması kararına varıldı. Hükümet, Erzincan'daki 4. Ordu Kumandanı Müşir Çerkez Mehmed Zeki Paşa'ya becerikli ve güvenilir bir komutanın emri altında Erzurum'a birlik göndermesini, gerekirse kuvvet kullanılarak ayaklanmanın bastırılmasını ve elebaşlarının tutuklanmasını emretti. Ancak mutlakiyetçi hükümetin göz önünde bulundurmadığı, askeri birliklerde kısmen subayların, fakat büyük çoğunlukla erlerin, rejimden duyduğu hoşnutsuzluktu. Mehmed Zeki Paşa durumu değerlendirerek Erzurum'a gitmeyi reddetti. Çaresiz kalan hükümet, halkı yatıştırmak için Nazım Paşa'yı görevden alarak Diyarbakır valiliğine, Diyarbakır valisi Mehmed Ata Bey'i de Erzurum valiliğine atadı²⁵. Şahsi vergi ile Hayvanat-ı Ehliye Rüsûmu'nun tahsili ise ertelendi.

Mehmed Ata Bey gelinceye kadar valilik görevini Nazım Paşa'dan devralan 4.Ordu Topçu Müfettişi Ferik Şevket Paşa'nın, vergilerin şimdilik kaldırıldığını ilan etmesine rağmen olaylar devam etti²⁶. Daha önce Diyarbakır valisi olan Mehmed Ata Bey, 3 Mayıs'ta Erzurum geldi. Vali görevine vilayet memurlarının ve askerlerin maaşlarını ödeyerek ve rüşvet yiyen memurları görevden alarak başladı. Daha sonra halkın ödemeyi reddettiği vergileri toplama emrini verdi²⁷.

Erzurum'da ikinci büyük isyan 1906 sonbaharında oldu. Mehmed Ata Bey, Mart'ta meydana gelen olayların sorumlularının bulunması için, İstinaf Mahkemesi [34] Reisi Tahir Efendi ile Serkomiser Sabri Efendi'den oluşan bir araştırma komisyonu kurmuştu. Komisyon topladığı bilgileri Eylül ayında valiye sundu. Vali de kendisine sunulan listeyi İstanbul'a göndererek emir beklemeye başladı. 22 Ekim'de İstanbul'dan gelen cevapta Hükümet, Vali Mehmed Ata Bey'e, müftü ve Mart olaylarında rolü olan çok sayıda Müslüman'ın hemen tutuklanarak sürgüne gönderilmesi emrini verdi... Erzurum'un ünlü isimlerinden ve isyanın önderlerinden Hacı Akif Ağa, kendisini tutuklamaya gelen jandarmalara karşı ciddi bir direniş gösterince olaylar şehre yayıldı ve halk, tutukluların salıverilmeleri için hemen örgütlendi. Jandarma galeyana gelmiş halka müdahale etmedi. Daha sonra Jandarma komutanını aramaya giden topluluk, komutanın ve polis komiserinin evine zarar verdi ve bir başka polis memurunu öldürdü. Hapisteki vali, ölüm tehdidiyle sürgündekilerin geri dönmeleri için yeni bir emir vermeye zorlandı. Erzurum Müftüsü ile birlikte tutuklananlar o gün Erzurum'a geri getirildi. 21 Ekim'de şehrin Müslüman ve Hıristiyan halkı, artık daha fazla vergi ödemeye halleri kalmadığını söyleyerek, yeni vergilerin kaldırılması isteğiyle, birlikte hareket ettiler. İsteklerinin reddedilişi üzerine halk, kurulu düzeni hedefleyen şiddetli bir gösteri düzenledi (23 Ekim 1906).

²⁴ Yavi, a.g.e., s. 344-345.

²⁵ Yavi, a.g.e., s. 345.

²⁶ Yavi, a.g.e., s. 346.

²⁷ Yavi, a.g.e., s. 347.

Yerel polis örgütü ve jandarma, halkın üzerine ateş açarak birçok kişinin ölümüne neden oldu. Bu şiddet hareketiyle iyiden iyiye dehşete kapılan halk, şiddete şiddetle karşılık vererek pek çok jandarma ve polisin yanı sıra, jandarma kumandanını da öldürdü²⁸.

Bu isyan sırasında il garnizonu komutanı ve garnizonun büyük bir bölümü, isyancılara karşı çıkmadı. Erzurum'daki Rus konsolosu Skryabin, "Ekim olayları dolayısıyla İstanbul'daki büyükelçiliğe gönderdiği telgrafların birinde, Erzurum valisinin 'nasıl olup da askeri otoritelerin kendisinin tutsak edilmesine, polislerin öldürülmesine müdahalede bulunmadıklarına' şaşırıp kaldığını bildiriyordu. 1907 Ocak'ındaki raporundaysa, 'ihtilalcilerin hükümetin baskı ve cezalandırmasından korkmadıklarını, çünkü kendilerin askerilerin destekleyeceğinden emin olduklarını' yazıyordu²⁹. Bu durum, askerlerin isyan eden Erzurum halkını desteklediğini açıkça ortaya koyuyordu.

23 Ekim 1906 isyanı, niteliği ve doğurduğu sonuçlar bakımından 1906-1907 yılları boyunca Erzurum'da süregelen hükümet karşıtı gösteri ve ayaklanmaların en önemlisidir. Verginin kaldırılması isteği ikinci plana atıldı, yönetime karşı direnme, hareketin esas amacı oldu³⁰. Vali Ata Bey, 1906 sonlarında görevinden alındı, yerine Nuri Bey atandı. Nuri Bey, valiliği sırasında (1906 sonu-1908 başı) olayların tekrarlanabileceği korkusuyla kentin işlerine karışmadı. Saraydan, yapılacak işlerin, yerini alacak valiye bırakılmasını istedi... Ancak, gösteri ve ayaklanmalar bu dönemde de yatışmadı³¹.

1907 yılında ağır vergiler ve şiddetlenen baskı yüzünden Anadolu'nun çeşitli yerlerinde [35] yeni yeni isyanlar çıktı. Erzurum'da da 5 Mart'tan 22 Mart'a kadar bir çok kitle gösterisi oldu. Göstericilerin başlıca istekleri verginin kaldırılmasıydı. Can Veren örgütü, biri 8 Mart'ta diğeri 11 Mart'ta olmak üzere İstanbul'a iki telgraf çekti, ancak istekleri yerine getirilmedi. 15 Mart'ta kent halkından yirmi bin kişilik bir kalabalık postaneyi kuşattı. Göstericiler, telgraf aygıtının başına padişahın kendisinin gelmesini istediler. Aynı gün padişah Abdülhamit, Erzurum isyanını dağıtmak umuduyla bazı ödünler verdi³². Erzurum halkının Abdülhamit'in koyduğu iki yeni vergiye karşı 1906 Mart'ında başlattığı direniş hareketi, 1907 Mart'ında kesin başarıya ulaştı ve her iki vergi tamamen kaldırıldı³³.

Erzurum isyanına sebep olan bu iki vergi kaldırılana kadar başta Kastamonu ve Sinop olmak üzere birçok şehirde yeni isyanlar çıktı.

²⁸ Yavi, a.g.e., s. 349-352.

²⁹ Kars, Belgelerle 1908 Devrimi Öncesi Anadolu, s. 32.

³⁰ Kars, 1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği, s. 35.

³¹ Kars, Belgelerle 1908 Devrimi Öncesi Anadolu, s. 34.

³² Kars, 1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği, s. 36.

³³ Kars, a.g.e., s. 37.

2. KASTAMONU İSYANI,1906

Bu isyanın da başlıca nedeni, Erzurum isyanında olduğu gibi, şahsi vergi idi. Halkın şikayetçi olduğu bir başka nokta da vergilemede adaletsizlik yapıldığı yönündeydi. Bu dönemde bazı devlet memurlarının vergiden muaf olması halkın tepkisini çekiyordu. Bu memurların başında da Kastamonu Valisi Enis Paşa vardı. Vali Enis Paşa'nın vergi ödememesine rağmen lüks yaşamı dikkat çekiyordu. Bu durumu askerlere şikayet eden halk, bir olumlu bir cevap alamamıştı. Bunun üzerine otuz iki esnaf ve zanaatkarın imzasını taşıyan bir dilekçeyi saraya gönderdi. Fakat halkın şikayetleri dikkate alınmadı.

1903-1907 yılları arasında Kahire'de yayınlanan Türk gazetesinde yer alan bir mektupta yer alan ifadeler halkın şikayetini açıkça ortaya koyuyordu³⁴:

“Vergi-i şahsi diye bir şey çıkardılar. Adalet yerinmeden zenginden ne alıyorlarsa fakirden de onu almaya başladılar. Halbuki talimat-ı mahsusasında bizler ile eshab-ı servet(servet sahipleri) tefrik edilmiştir (ayrılmıştır). Hükümet bunu kaale almıyor. Ustaya da 35 kuruş her bulunan çırağa da 35 kuruş vaz ediyor. Eşraf-ı memleket hep, imamet (imamlık) ve hitabet tezevir diye kendilerini bu vergiden istisna ettiriyorlar. Bunu adalet kabul eder mi? Beldemizin en büyük taciri zat-ı vilayetpenahidir. Verginin kısm-ı azamı (büyük kısmı) ondan alınmalıdır. Hal böyle iken kendisi asla para vermiyor. Biz de vermeyeceğiz”.

Yine aynı gazetede yer alan bir yazıda halk şikayetlerini şu şekilde dile getiriyordu³⁵:

“Biz şehrin gelir ve giderini bilmediğimiz için oy kullanamayız. Bizim tarafımızdan seçilen kişiler bize hesap vermeli ve görevlerini dürüstlikle yapmalıdırlar. Şahsi vergiye gelince, bunu uzun zamandan beri almaktasınız ama bu yasal değildir. Çünkü fakirle zengin arasında bir ayırım yapılmamaktadır. Örneğin bir öğrenci, bir ev sahibi kadar vergi ödemektedir. Ayrıca bütün tanınmış kişiler bu vergiden muaf tutulmuştur. En önemli tüccarlar ve valimiz vergi ödememektedirler. Bu nedenle, biz de bir kuruş vermeyiz”.

Görüldüğü gibi üç dereceden alınması gereken Şahsi Vergi, uygulamada gelir ayırımı yapılmaksızın herkesten aynı miktarda alınıyor ve belirli kişilere ayrıcalık sağlanarak bu kişiler vergiden muaf tutuluyordu. Bu nedenle halk yöneticilerden hesap soruyordu.

³⁴ “Kastamonu'da Hareket-i İhtilalkarane”, Kahire, 8 Mart 1906, Sayı: 121, içinde: Kars, **Belgelerle 1908 Devrimi Öncesi Anadolu**, s. 64.

³⁵ Sbornik, a.g.m., s. 145-146.

1906 Ocak ayı sonlarında Kastamonu'da yapılan belediye seçimleri, düzene karşı duyulan hoşnutsuzluğun dışavurumu için önemli bir fırsat oluşturdu. Vilayet her zaman olduğu gibi halka açık yerlere, belediye meclisi üyelerinin seçimi için ilanlar astı. Ama şehir halkı, vergilendirme ve harcamalar üzerinde hiçbir denetimleri olmadığı, bu nedenle de seçimin anlamını yitirdiği gerekçesiyle ilanları dikkate almayarak seçimi boykot etti. Seçimleri protesto etmelerinin nedenlerini açıklamak üzere yerel askeri komutana delege yollayan Kastamonulular, askeriyeden belediyenin harcamalarını kontrol etmesini istediler. Ayrıca paranın nasıl ve nereye harcandığını bilmeleri için, kendilerinin seçeceği güvenilir kişilerin belediye meclisine seçilmesini talep ettiler³⁶.

Halkın istekleri yine dikkate alınmayınca Hakim Esat Efendi liderliğinde toplanan kalabalık bir grup, Vilayet Konağı'nın önünde gösteri yaparak telgrafhaneyi ele geçirdi. Halk vergilemeye ilişkin şikayetlerini, 10 gün süreyle elinde tuttuğu telgrafhaneden saraya sürekli telgraflar çekerek dile getirdi. Ayaklanan halkın isteği ek vergilerin kaldırılması ve Vali Enis Paşa'nın görevden alınmasıydı. Şehir esnafı da kepenk indirerek bu isyana destek verdi.

Vali Enis Paşa, yeni oluşan bu hareketi öğrenir öğrenmez askeri komutanı ve polis şefini çağırarak, kalabalığı dağıtmalarını, sonra da olayın nedeni ve olayı düzenleyenler hakkında bilgi toplamalarını istedi. Her ikisi de ellerindeki kuvvetlerin zayıflığını ve bir askeri bastırma hareketinin sorumluluğunu üzerlerine alamayacaklarını gerekçe göstererek, Vali'ye itiraz ettiler³⁷.

İsyancılar, kendileriyle görüşmeye gelen şehrin ileri gelenlerinden oluşan heyeti, Vali'nin görevden alınmasına ilişkin Sultan'a gönderdikleri dilekçeye imza atılana kadar rehin aldılar. İsyan sonucunda halkın isteği oldu ve vali ve defterdar görevden alındı.

3. SİNOP İSYANI, 1906

Sinop isyanı da, Kastamonu isyanı ile aynı nedenlerden kaynaklanmıştır. Sinop isyanında mutasarrıf[36]ın kötü yönetiminin önemli bir etkisi olmuştur. Zaten vergilerden bunalan Sinop halkı, mutasarrıfın yolsuzlukları sonucunda harekete geçmiştir.

Sinop'ta geçen şu olay, halkın mutasarrıfa tepkisinin en temel nedeni olmuştur³⁸: “Sinop hapisanesinde Çerkes Gül Hasan adında bir haydut vardı. Mutasarrıf hapis süresi bitmeden bu haydudu hapisaneden çıkardı. Bu haydut hapisten çıktıktan birkaç gün sonra eşkıyalığa başladı. Cinayetini Kırımlı İbrahim adında birinin oğlunu öldürerek evini soymakla

³⁶ Yavi, a.g.e., s. 339.

³⁷ Yavi, a.g.e., s. 340.

³⁸ “Kastamonu'da Hareket-i İhtilalkarane”, s. 68.

başladı. Bu soygunlar giderek arttı. Köylüleri haraca kesti. Hane başına on beş şinik [37] buğday haraç tayan etti. Bu haydudun zulmünü halk uzun süre çekti. Sonradan bu işte mutasarrıfın da parmağı olduğunu, verdikleri her şeyin yarısının mutasarrıfa gittiğini anlayınca zaten sevmedikleri mutasarrıflarını büsbütün atmanın çaresini aradılar”.

Bunun üzerine Sinop halkı toplanarak telgrafhaneye yürüdüler. Mutasarrıf fena halde korkmuş, geç vakitlere kadar odasında hapis kalmıştı. Ahali, bir çok telgrafla mağduriyetlerini, mutasarrıfın zulmünü ve kötü yönetimini İstanbul’a arz etti. İstanbul cevap verinceye kadar, bu binlerce halk telgrafhanede ve sokaklarda heyecanla bekledi. Her saat başında ‘Padişahım çok yaşa’ diye bağırıyorlardı. En sonunda mutasarrıfın görevden alındığına dair telgrafi alarak dağıldılar³⁹. Görüldüğü gibi, halkın isyanı padişaha değil, mutasarrıfın yolsuzluklarına karşıydı.

Anadolu’nun birçok bölgesinde ortaya çıkan bu isyanların ortak özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

-Bu dönemde ortaya çıkan tüm isyanların temelinde ağır vergi yükü ve bu yükü daha da ağırlaştırılan yeni vergiler vardı. Vergilemede adalet ilkenin çiğnendiği savunuluyordu. Ayrıca isyanlarda önemli görevlerde bulunan üst derecedeki devlet memurlarının lüks yaşam sürmeleri, bunun karşılığında bir çok vergiden muaf olmaları önemli bir etken olmuştur. Bu durum vergilemede belirli kişilere ayrıcalık sağlandığını açıkça ortaya koyuyordu.

-Bu isyanların hemen tamamı, birer sivil itaatsizlik örneğiydi. Yani isyanlar tamamen köylü, esnaf ve tüccar gibi sivil halk tarafından çıkarılmıştı.

-Tüm isyanlarda halk, tepkisini hükümete daha rahat iletebilmek için ilk iş olarak telgrafhaneyi ele geçirmiş ve sürekli olarak buradan saray ile irtibat kurmuştur. Bunun yanında halkın telgrafhaneyi işgalindeki bir başka neden ise, üst düzey yöneticilerin sarayla irtibatını kesmekti.

IV.SONUÇ

Bu çalışmada ortaya konulduğu üzere Osmanlı Devleti’nde çeşitli nedenlerle vergi toplama yetkisinin devri söz konusu olmuş, fakat devlet teşkilatı yerine devletin yetkilendirdiği kişi ya da grupların vergi tahsilini gerçekleştirmesi ve bunların halk üzerinde keyfiyet ve baskı kurmaları isyan hareketlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

³⁹ “Kastamonu’da Hareket-i İhtilalkarane”, s. 68.

Şüphesiz 600 yıl gibi çok uzun bir süre hüküm sürmüş olan Osmanlı Devleti'nde, vergi adaletine büyük önem verilmiştir. Fakat her devlette olduğu gibi vergilendirme alanında yetkilere sahip olanlar, zamanla bu yetkilerini suiistimal etmişler ve halka ağır vergiler yüklemişlerdir. Padişahlar çeşitli dönemlerde her ne kadar açıkladıkları hükümler ve fermanlarla⁴⁰ bu konudaki hassasiyetlerini ortaya koymuşlarsa da, özellikle devletin zayıfladığı dönemlerde ağır ve adaletsiz vergiler önemli boyutlara ulaşmıştır.

Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan isyanları şüphesiz sadece ekonomik sebeplere dayandırmak mümkün değildir. Ayrıca tüm isyanları haklı nedenlere dayandırmak da söz konusu olamaz. Ortaya çıkan isyanların çok farklı boyutlarının olması, Osmanlı Tarihi alanında çalışmalar yapan araştırmacılar arasında da görüş ayrılıkları ortaya çıkarmaktadır. Osmanlı Devleti'nde çeşitli dönemlerde uygulanan ağır ve adaletsiz vergiler ve verginin tahsilinde halka yönelik gösterilen kötü davranışlar hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'nin adaletten tamamen uzak bir devlet yönetimi olduğu anlamına gelmez. Yukarıda da belirttiğimiz üzere 600 yıllık bir imparatorlukta vergi adaletine azami önem veren padişah ve yöneticiler olduğu gibi, bu konuda güç ve yetkilerini suiistimal eden yöneticiler de olmuştur.

NOTLAR

[1] Beylerbeyi, eyaleti idare eden ve sancakbeylerinin başı olan kişidir. Beylerbeyi eyalette padişahı temsil eden en yüksek yönetici konumundadır.

[2] Sancakbeyi, devlet merkezi tarafından, eyaletin alt bölümünü oluşturan sancağın başına tayin edilen kişidir.

[3] Reaya kelime olarak, idare olunan kimseler anlamında olup, Osmanlı Devleti'nde yönetici kesim dışındaki tebaaya ve daha özel anlamda üretici köylüye verilen addır. Raiyyet kelimesinin çoğuludur. Reaya ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Halil Cin, S. Gül Akyılmaz, Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1995, s. 292-304.

[4] Tımar, Osmanlı Devleti'nde yıllık geliri yirmi bin akçeden az olan dirliklere verilen isimdir. Tımar sahiplerinin kendilerine tahsis edilen topraklara ait vergileri tahsil yetkisi vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Coşkun Can Aktan, "Osmanlı Tımar Sisteminin Mali Yönü", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 52, Şubat 1988; Ömer Lütfi Barkan, "Feodal Düzen ve Osmanlı Timarı", Türkiye İktisat Tarihi Semineri,

⁴⁰ Bu konuda ekte sunduğumuz çeşitli adaletnamelere bakılabilir.

Metinler/Tartışmalar, 8-10 Haziran 1973, Editör: Osman Okyar, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, C.13, Mars Matbaacılık, 1975; Ahmet Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, İstanbul: Dergah Yayınları, 1994.; Osmanlı tımar sisteminin temelini İslam devletlerinde ve Selçuklu Devleti'nde uygulanan ikta sisteminden almaktadır. Bkz: Coşkun Can Aktan, "Bir Vergi Tahsil Usulü Olarak İkta Sistemi", Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Sayı 44, Ekim- 1986.

[5] Mütesellim, kelime anlamı teslim alan olup, eskiden kendisine büyük idari makamlar verilenlerin o makamı kendinden önce o görevde bulunanlardan kendi adlarına teslim almaya ve kendileri gelinceye kadar idare etmeye memur ettikleri kimselere verilen isimdir. Midhat Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lugatı, İstanbul: Enderun Kitapevi, 1986, s. 235.

[6] Voyvoda, devlet tarafından iltizama verilen bir yerin vergilerini toplamaya memur edilmiş kimselerle, vezirlerin kendi haslarının yıllık gelirini tahsil için gönderdikleri kimselere verilen addır. Sertoğlu, a.g.e., s. 359.

[7] Kethüda; "itimat olunur, bir yeri idareye memur kimse" anlamındadır. Osmanlı teşkilat tarihinde bu isimle anılan pek çok memurluk vardır. Saray, ordu, devlet hizmetlerinin bir kısmı bu isimle anıldığı gibi devlet adamları kapsamında işlerini yürüten memur kethüdalar bulunurdu. Geniş manada daima bir kimsenin maiyetinde ve onun direktifiyle çalışan, şahsına güvenildiği için ayrıntılı işlerin idaresi kendisine terk olunmuş bulunan kimse anlamını ifade eder. Kapı kethüdası, sadrazam dairesinin muhafızlarıdır. Sertoğlu, a.g.e., s. 183.

[8] Kurallara karşı gelinmesini ifade eden itaatsizlik kavramı, itaatsizliğe sebep olan kişiler göre ikiye ayrılabilir. İtaatsizliğe sebep olan kişiler resmi bir nitelik taşıyorsa "resmi itaatsizlik", resmi olmayan bir nitelik taşıyorsa "sivil itaatsizlik" söz konusudur.

[9] Çiftbozan, köyünü bırakıp toprağını terkederek başka yerlere giden çiftçi halka verilen isimdir.

[10] Levend, köyünü terk eden kişilerden oluşan ve herhangi bir işte çalışmayan boş insanlardır.

[11] Sekbanın kelime anlamı, düşman saflarını yırtıp parçalayandır. Bunlar, daha I. Murad zamanında padişahın av maiyeti olarak bir teşkilat halinde mevcut idiler. Süvari ve piyade sekbanlar padişahla beraber ava giderler, av köpekleri tedarik ederler, sekban fırınında çalışırlardı. Savaş zamanlarında ise, diğer yeniçeriler gibi savaşta yer alırlardı. Sertoğlu, a.g.e., s. 309.

[12] Cebelü; bir zeamet veya tımar sahibinin dirliğinin miktarına göre savaş zamanlarında maiyetinde götürmeye mecbur bulunduğu silahlı

süvarilere verilen isimdir. Zeamet sahipleri ilk beş bin akçeden sonra her beş bin akçe için, tımar sahipleri başlangıçtan sonra her üç bin akçe için bir cebelü götürürlerdi. Cebelülerin yetiştirilmesi ve her türlü masrafları zeamet veya tımar sahibine aitti. Bunların bir araya gelmesi, savaşta Osmanlı ordusunun önemli bir gücünü oluştururdu. Savaşlar sırasında yararlık gösteren cebelülere boşalmış tımarlar verilirdi. Sertoğlu a.g.e., s. 62.

[13] Dergah-ı âli çavuşları (Divan-ı Hümayun Çavuşları), asıl görevleri divan (bugünkü bakanlar kurulu) günleri hizmet, mübaşirlik ve icra kuvvetlerine yardımcılık etmek olan bir sınıftır. Sertoğlu, a.g.e., s. 87.

[14] Enderun, Topkapı sarayının üçüncü kapısı olan Bab'üs-saade veya Akağalar kapısından sonra başlayan kısmına verilen isimdir. Sertoğlu, a.g.e., s. 98.

[15] Mukataa, Osmanlı Devleti'nde hazineye ait herhangi bir gelirin belirli bir bedel ile iltizama verilmesidir. Mukataa, bir bölgenin vergi işlerini üzerine alan kişi tarafından ödenen bedeldir. Bunun dışında mukataa, devlet tarafından bir tekel haline getirilen herhangi bir kuruluşun işletme hakkı veya yer altından çıkarılan madenlerdeki devlet payını toplamak ve bu madenleri işletenlerden, çıkardıkları madeni satın alma tekeli kurmak şekillerinde işletilen üretim birimleridir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Tabakoğlu, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, İstanbul: Dergah Yayınları, Emek Matbaacılık, 1985.

[16] Padişah hasları, yıllık geliri yüz bin akçeden fazla olan padişaha ait dirliklerdir.

[17] Hass-ı hümayun, Osmanlıların fetih devirlerinde yeni zapt edilen araziden devlet hissesi olarak ayrılan haslardır. Sertoğlu, a.g.e., s. 145.

[18] Ağnam resmi, koyun ve keçilerden alınan bir örfi vergi türüdür.

[19] Zeamet, geliri yirmi bin akçeden yüz bin akçeye kadar olan toprak dirliğidir.

[20] Vakıf, cami, mescit, tekke, türbe, medrese, mektep, imaret gibi dini müesseselerle hayır müesseselerinin masrafı karşılığı olarak belli bir mülkün veya paranın gelirini tahsis etmektir. Sertoğlu, a.g.e., s. 105.

[21] Büyük kaçgunluk, 16. yüzyıldan itibaren çiftçi halkın topraklarını terk etmesini ifade eden büyük göç olayıdır. Bu göç olayları yüzünden 1567 yılında İstanbul'a gelip yerleşme yasağı bile konmuştur. Bkz: Ahmet Tabakoğlu, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, İstanbul: Dergah Yayınları, Emek Matbaacılık, 1985, s. 230.

[22] Çiftbozan resmi, köylülerin herhangi bir neden olmaksızın tarlalarını ekip biçmemesi halinde verdiği bir vergidir.

[23] Ümera, Osmanlı devleti teşkilatında en az sancakbeyi seviyesinde olanlara verilen addır. Emir in çoğuludur. Sertoğlu, a.g.e., s. 97.

[24] Cizye, Osmanlı Devleti'nde ve Müslüman ülkelerde Hıristiyan kişilerden alınmış olan bir vergidir.

[25] Atçalı Kel Mehmet, aslında şehir meydanında bir pehlivanla tuttuğu güreş sonucunda bir beyin kızı ile evlenme hakkını kazanmıştı. Fakat bey, onu küçümseyerek kızını Mehmet'e vermedi. Mehmet'in direktmesi sonucunda ona türlü işkencelerde bulundu. Bunun üzerine dağa çıkarak efe oldu. Bölgede halka zulüm yapan yönetici ve mültezimlerle mücadele ederek, Aydın halkının haklarını korudu. Kendisini Aydın Valisi ilan etmesi sonucunda bey, kızını kendisine verdi. Bunun üzerine beye karşı mücadele eden vazgeçti. Bu yüzden yanında bulunan kişiler tarafından eleştirilmekle birlikte sonunda, üzerine gönderilen yönetici ve askerlerle çatışmaya girdi ve öldürüldü. Bkz: Orhan Asena, Atçalı Kel Mehmet, Şiir Tiyatro Yayınları Tiyatro Dizisi 5, 1979.

[26] Çorbacı, Niş bölgesinde zengin ileri gelenlere verilen addır.

[27] Knez (Eflakan); IV. Yüzyılın ortalarından itibaren başlayan kavimler göçü sırasında Tuna ve Daçya bölgesinde bulunan Roma asker ve ahali si ve Romalılaşmış yerli halk daha güneye inerek Balkan yarımadasının doğu ve kuzey doğu bölgelerine yerleştiler. VIII. Yüzyılın sonlarına doğru meydana gelen Slav istilası sırasında ise dağlara çekilip çoban ve köle oldular. XIII. ve XIV. yüzyıllarda yani ortaçağlar Sırp devleti sırasında bunlar Vlah-Eflak adıyla tanındılar. Türk istilası devrinde ise dağlardan inerek köylü sınıfına katıldılar. Bu sırada tamamen Slavlaşmış bulunuyorlardı. Yalnız pek dağlık yerlerde bunların henüz tamamen Slavlaşmamış olanları mevcuttu. Bunlar Osmanlılar devrinde Karadağ mıntıkasıyla Romanya'ya kadar olan bütün serhat boylarında oturur ve Eflakan diye anılırlardı. Sertoğlu, a.g.e., s. 94.

[28] Kıpti; eski Mısır halkından olan kimsedir.

[29] Kocabaşı, Hıristiyan köylerinin muhtarlarına verilen isimdir. Sertoğlu, a.g.e., s. 188.

[30] Miri arazi, mülkiyeti devlete ait olan topraklara denir.

[31] Mu'accele, devlet hazinesine ait mukataaların malikane şeklinde verilenlerinden sekiz yıldan on iki yıla kadar peşin olarak alınan gelirlerdir. Bundan başka, her iltizamdan ve değerli kağıtların satışlarından peşin olarak alınan hissedir. Sertoğlu, a.g.e., s. 227.

[32] Öşür, tarımsal ürünler üzerinden genellikle onda bir oranında alınmış şer'i bir vergidir.

[33] Celep, küçükbaş hayvan ticareti yapan kişilere verilen addır.

[34] İstinaf Mahkemesi, Osmanlı Devleti'nde ilk derecedeki mahkemelerin (bidayet mahkemesinin) kararına karşı başvuru mahkemesinin adıdır. Bkz: Mustafa Nihat Özön, Osmanlıca Türkçe Sözlük, 6.b. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1979, s. 398; Türkçe Sözlük, Dördüncü Baskı, Hazırlayan: Mehmet Ali Ağakay, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı: 247, 1966, s. 376.

[35] Erzurum isyanlarını takiben Musul, Trabzon, Bitlis, Samsun ve Ankara'da da aynı nedenlerle daha küçük çaplı isyanlar çıkmış, halk telgrafhaneleri işgal etmiş ve sonunda söz konusu yerlerin valileri görevden alınmıştır. Bkz: Ersal, Yavi, Bir Ülke Nasıl Batırılır?, İzmir: Yazıcı Basım Yayıncılık San. ve Tic. Ltd. Şti, 2001, s. 342-349.

[36] Mutasarrıf, Osmanlı teşkilatında Tanzimat Fermanı'ndan sonra sancaklardan sorumlu olan memurlardır. Tanzimat öncesinde sancakların başında sancakbeyleri bulunuyordu. Tanzimat sonrasında sancakbeylerini yerini mutasarrıflar almıştır. Sertoğlu, a.g.e., s. 230.

[37] Şinik, tahıl için kullanılan bir ölçektir.

EK: OSMANLI DEVLETİ'NDE VERGİLEMEDE ADALETLİ DAVRANILMASI YÖNÜNDE PADİŞAH TARAFINDAN YAYINLANAN FERMANLARDAN BAZI ÖRNEKLER⁴¹

1-*“Yeniden fetholunan Kıbrıs adasında eskiden olduğu gibi düzeni sağlamak ve ahalinin daha rahat yaşamalarını temin etmek için gerek şer’i hukukun uygulanmasında, gerekse vergi toplama konusunda beylerbeyi, kadı ve defterdar tarafından azami gayretin gösterilmesi; bu bahane ile kimsenin rencide edilmemesi ve herkese eşit şartlarda muamele yapılmasına dair hüküm:*

Kıbrıs beylerbeyi, kadı ve defterdarına hüküm ki:

Kıbrıs adası taraf-ı şahanemden yeni fethedilmiş memleket olmakla ahalsinin bir nevi zayıflık içinde olması normal olup onlara karşı hiçbir şekilde zulmedilmemesi adaletli davranılması, kanunlar uygulanırken ve her türlü vergi toplanırken himaye etmek suretiyle kendilerine güç verilmesinin memleketin eskisi gibi ma'mur olması açısından gerekli olduğundan buyurdum ki:

Bu konuya her biriniz yeterince önem verip, ahaliyi koruyup, kollayarak kimseye zulmettirmeyesin, kanunlar uygulanırken, devlet

⁴¹ İsmet Binark, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Belgeler Işığında Türkler'de Adalet Anlayışı, *Yeni Türkiye*, Sayı: 10, Yıl: 1996.

hizmetlerinde ve vergilerin tahsili konusunda adaletli davranıp, tefrika ve karışıklık çıkaracak hususlardan kaçınasın. Adaletimin hüküm sürdüğü şu zamanda her birisi huzur ve sükun içinde kazançları ile meşgul olup, memleket eskiden olduğu gibi dört başı ma'mur olsun. Adanın görkemli ve ahalisinin emniyet ve refah içinde olması nihai arzumdur. Bu konuya her birinizin gerekli hassasiyeti gösterip memleketin şen ve dört başı ma'mur olması hususunda yararlı çalışmalarda bulunup bir dakika bile boşa harcamayasınız. Ada halkına zulmedildiği ve haddi aşan vergi ile aralarında tefrika ve karışıklık çıkarıldığı şeklinde bir haber duyduğum takdirde özrününün kabul edilme ihtimali yoktur. Ona göre gaflette bulunmayasınız”.

17 Zilhicce 979/1 Mayıs 1572

BOA., MD., No: 12, Hüküm No: 1215

2- *“Divani avarız ve diğer örfi vergilerden muaf ahalinin vergi talep edildiği, çobanlardan hile ile paralar alındığı, aded-i ağnamın fazladan alındığı, izinsiz bağ bozulduğu bahanesiyle ceza kesildiği; sancak beyi, voyvoda, kadı ve subaşlıların türlü gerekçelerle vurgunlar gerçekleştirdikleri vs.nin öğrenildiği, hiçbir şekilde bir kimseden kanunun tespiti ettiğinden fazla vergi alınmaması, sözü edilen tecavüzlere derhal son verilmesi hakkındaki hüküm:*

Rumeli'deki sancakbeylerine ve adı geçen vilayette mevcut kadılara hüküm ki:

Varna merkezi sakinlerinden Niykete, Astmad ve Kostantin adlı zimmiler huzuruna gelerek, bunlar defterli celepler olup, defterde üzerlerine takdir olunan zahire ve bahar koyunlarını her yıl İstanbul'a getirerek teslim edip kusurları yokken ve hizmetleri karşılığında Divani avarız ve sair örfi tekliflerin hepsinden muaf bulunmuşlarken, avarız, kürekçi, nüzül ve peksimet teklif edip, ülkemizden koyun ve sair davar getirirken yollarda haraççılar, eminler, amiller, yuvacılar ve diğer iş erleri yanlarında olan çobanlarıyla bir yerde bir kaç gün oturdukları zaman, toprağımızda oturdunuz diye ekmek, kışlak, ayalak ve deştbani diye para isteyip, atlarını zorla ulağa tutturmak suretiyle bunlardan ve çobanlardan yuva haraççıları, yuva haracı diyerek büyük miktarda paralarını alarak, ücretle koyunlarını süren çobanlarından biri ölünce has eminleriyle amiller bunların koyunları için ölen çobanınıdır diyerek hilekarlık yapmak suretiyle, pek çok paralarını aldıkları ve koyunlarından bir kısmı daplarda kalarak yuva amillerinin ellerinde bulunup aynıyle alametlerini göstererek istedikleri zaman her çeşit hilekarlıkla vermekte inat edip bazı kimseler bunlardan şeri'ata aykırı kefil isteyerek külliyetli miktarda paralarını almak suretiyle koyun satın almak için bazı kasabalara vardıklarında yeteri kadar koyun almaya bırakmayıp sipahi ve yeniçeriler madrabazlara aldırıp, gemi kerestesi için çiftlerle atlarını yöresel kethüdarları ihbarla aldırarak celep teftişine gelen kullar ellerinde mühürlü temessük ödemesi varken, çok miktarda para isteyip rencide ederler. Oğullarıyla koyun toplamaya vardıkları zaman oğlandan beşte bir oğlan isteyip topladıkları zahire ve bahar koyunlarından bir takım örf ehli gurubu

vergi olarak ve koyun toplama hakkına gelen kullar adet-i ağnamını kamuna göre almayarak, fazla aldıkları Boğdan ve Eflak'tan zahire için gelen koyunlardan hak talep ederek, ekip biçmek suretiyle hasıl olan terekelerinin öşrünü yer sahibi olanlar harman zamanında aynıyle almayarak, üzerlerine bırakıp sonra gelip cari olan narhtan fazla paralarını aldıkları, bağlarını bozduklarında subaşılar, bizim iznimiz olmadan (bağ) bozmuşsunuz diyerek cezalarını alıp, kendileriyle çobanlarına yükümlülükler yükleyip rencide ederek, sancakbeyi, subaşıları ve voyvodalar toprağımızda koyun topladınız diyerek koyun başına birer akçelerini aldıkları ve kadılar hüccet akçesi adıyla de üçer dörder yüz akçelerini alarak, giydikleri elbiselerine ve atlarına, zararı def' etmek için getirdikleri silahlarına müdahale ederek, askerlerden bazıları evlerini basmak suretiyle çobanlarını yakalayıp zulüm ve haksızlık ettikleri ve koyunları hasta olup birkaç gün kalmak istediklerinde de bazı yeniçerilerin köy halkı ile beraber engel oldukları, bir takım eminlerle voyvodalar ve iş erleri kuru baci diyerek vergi istedikleri, böylece onları rencide etmekten hali olmadıklarını bilerek, madem celebın hizmetinde olup, her yıl üzerlerine takdir olunan celep koyunlarını İstanbul'a getirip teslim ettiklerine, koyun eminden ellerinde temessükleri olsun. O takdirde bunlardan avarız (geçici vergi), kürekçi, nüzül (konaklama) ve peksimet talep ettirmeyesin. Keza yuva haracı diye akçelerini aldirmayasın. Sancakbeyi adamları, eminler ve subaşıları toprağımızda kondunuz diye egrek, kışlak, yaylak ve deşt-bani diyerek istetmeyesin. Yeniçerilere ve ulağa beygirlerini aldirmayasın. Kefilname adıyla paralarını aldirmayasın. Bazı kimseler sırf mal elde etmek için şirretliğe teşebbüs edip bize sövdünüz diyerek paralarını alırlarmış, men'edesiniz. Nisan başında mevcut bulunan koyunlarını sayıp, deftere kaydederek, koyunlarından iki koyuna bir akçe ve her üç yüz koyunlarından iki koyuna bir akçe ve her üç yüz koyunlarından beşer akçe hesabıyla ağıllar vergisi aldırıp, fazla aldirmayasınız. Giydikleri elbise ve bindikleri at ve kendilerini savunmaları için getirdikleri silah ve teçhizatları için kimseler tarafından incittirmeyesin. Bazı kimseler evlerini basarak, çobanlarını tutup düşmanlık ederlermiş, men' edesiniz. Bir yerde birkaç gün kalıp koyunlarını sulamak istediklerinde bazı yeniçeri ve köy halkı mani olurlarmış, men'edesin. Voyvodalar, eminler ve vergi memurları kır baci (vergisi) ve kuru baci (vergisi) diye vergi talep ederlermiş, ettirmeyesin. İskeleden koyun geçirirken geçit hakkı aldirmayasın. Adı geçenler koyun satın almaya vardıkları zaman bazı yeniçeriler, sipahiler ve madrabazlar engel olurlarmış, men'edesiniz. Atlarını ve öküzlerini kereste çekmek için aldırırlarmış, aldirmayasınız. Anılan şahıslar koyun toplamakta iken bazıları evlerine konup, bedava, parasız olarak yem ve yemeklerini, koyun, kuzu, tavuk, arpa, saman ve otluklarını alarak, tecavüz ve haksızlık ederlermiş, men'edesiniz.

Hasıl olan terekelerinin öşrünü harman zamanında aynıyle aldırarak, bundan sonra üzerlerine bıraktırmayasınız. Sancakbeyi adamları ve voyvodalar, toprağımızda koyun topladınız diye bir şeylerini aldirmayasınız.

Kadılar hüccet akçesini fazla almasınlar ve kovanların vergisini dahi kanun gereğince aldırarak, fazla aldırmayasınız diye merhum ve mağfirete layık babam Hüdavendigâr (Kabri nur olsun) zamanında Maliye tarafından hükm-i şerif verildiğini bildirerek yenilenmesi hususunda inayet beklemekle buyurdum ki:

Açıklandığı üzere ellerinde emirleri varsa gereğine göre hareket edip, ona aykırı olarak bunları kimseye incittirmeyip, men' ve def'eyliyesiniz. Yasak olamayanı yazıp bildiresiniz. Hükümde ve meselede rolü olmayanı işe karıştırmayasınız. Şöyle bilirsiniz. Ve göz gezdirdikten sonra, gördükten sonra hükm-i hümayunumu ellerinde bıraktırıp, alamet-i şerife itimat kılasınız”.

22 Zilkade 1004/1 Temmuz 1596

BOA., MD., No: 74, Hüküm No: 361.

3- *“Rumeli eyaletlerindeki bazı beylerin ahaliye karşı haksız yere şiddet kullandıkları; para ve erzaklarıyla ürettikleri mahsule ortak oldukları; vergi tahsili konusunda kanuna uymayarak her türlü tecavüzden geri durmadıklarının öğrenildiği, bu tecavüzlere derhal son verilerek kanunsuz tek kuruşun aldırılmaması, ortay çıkacak bozguncuların cezalandırılarak hiçbir şekilde kanunsuzluğa fırsat verilmemesine dair hüküm:*

Rumeli Beylerbeyi ve Rumeli Eyaletinde bulunan beylere ve o sancaklardaki kadılara hüküm ki:

Halen adı geçen eyalette bulunan Müslüman ve gayr-i müslim Yüce Yaraticının emaneti olan halk, adalet devr-i hümayunumda aile, çocuk, erzak ve mallarıyla huzur içinde olup, günden güne bütün köyler ve beldeler bayındır olması gerekirken, siz ki beylerbeyi ve sancakbeylerisiniz. Sırf alıp, toplamak için çok miktarda atlı ile bizzat kalkıp, vilayete çıkarak ve dolaşarak bir köy toprağında bir kimse soğuktan donup ölecek olsa yahut ağaçtan düşerek veya suda boğularak ölse veya yaralı olarak ölü bulunsa, kan diyeti ve öşrü bizim hakkımızdır diye o köye vararak, nice günler oturup, köy halkını hapisle zincire vurup, sağlam şekilde dayak atarak kan pahası (öşrü) adıyla nice yüzlerce altın ve kuruşlarını, mal ve erzaklarını aldığınızdan başka, müslim ve gayr-i müslim halkın bedava olarak at, katır, deve, kul, elbise ve mallara ile arpa, saman, odun, atlık, koyun, kuzu, tavuk, yağ, bal ve diğer yiyeceklerini çekip alarak, buna benzer nice salmalar salıp, zorla ve şiddetle çok miktarda mal toplamak suretiyle, haslarınızı da haddinden fazla voyvodalarınıza toplamak için görev vermenizle, onlar dahi çok sayıda atlı ile bir taraftan vilayet üzerine çıkıp dolaşarak, hasları ve vezirlere ait hasları, evkaf, emlak ve serbest demeyip kanuna aykırı olarak hepsine girmek suretiyle aynen müslim ve gayr-i müslim ahalinin at, katır, deve, kul, mal ve erzakını ve yiyeceklerini parasız çekip alarak, her köyü ayda otuzar kırkar altın ve kuruşa kesmek suretiyle zorla ve zulüm ile toplayarak, haslarınızdan hasıl olan şer'i haklar ve örfi vergileri de şeri'at, kanun ve defter gereğince almağa kanaat etmeyerek, istediği kadar aldığı, siz

ve voyvodalarınız eşkiya ve bozguncuların hakkından gelmeyip, mallarını alarak ruhsat verdiğinizden dolayı eşkiya ve bozguncu takımı da yüz bularak, grup grup olup, onlar da bir taraftan müslim ve gayr-i müslim halk üzerine müstevli olmak suretiyle, haddinden fazla zulüm ve haksız tecavüzün sonu olmadığını duymuş bulunuyorum...”

1 Receb 1018 / 30 Eylül 1609

BOA., MD., No: 78, Hüküm No: 4013

4- “Halka karşı akla gelmedik zulümlerde bulunulduğumun işitildiği, bunlara derhal son verilerek fazladan toplanan vergilerin iadesi, bu gibi zulümlerin tekrarı halinde suçluların af edilmeyeceği, verilecek cezaların ibret olacağına dair hüküm:

Sancakbeylerine, adı geçen sancaklardaki kadulara altı kethüda erlerine, yeniçeri serdarlarına ve diğer iş erlerine hüküm ki:

Adaletin esas kabul edilip memleket işlerinin düzene konulması ahalinin tam bir kalp huzuru içinde bulunup, gönüllerince bir hayat sürebilmeleri düşüncesiyle dört bir yana adamlar gönderilip ahalinin ne durumda olduğunu öğrenmek için bundan önce sabık Vezir-i A'zam Mehmed Paşa zamanında halka yapılan zulüm ve haksızlıklara ilişkin nice öneriler sunulduğu halde akla gelmedik zulüm ve eziyetlerin halkıma reva görüldüğünü işittim. Allah'ın bana emanet ettiği halkıma karşı nazik, insafli, ikramı bol bir yönetim sergilemekle bundan sonrası için böylesi bir zulüm ve eziyette bulunulmaması, her birinin sultanlığım ve halifeliğim süresince mutlu ve düzenli bir hayat sürmeleri emrim olmuştur. Ve dahası Şark seferine çıkmış olan Vezir-i A'zam serdarı ekremim Bayram Paşa (Allah gününü arttırsın) zaferden zafere koşan ordularımın başında bulunduğu sırada halkıma olan şefkat ve merhametinden, zahireden sürsat vergisi almayıp, günlük narh üzere bulunan yerde, yiyeceklerini kendi paralarıyla almış, padişahlığımın şanına yaraşır şekilde halkıma şefkat, fakir ve zayıflara merhamet göstermişti.

Bundan sonra da ahaliye karşı zulüm ve kanunsuz bir iş teklif edilmeyip, her birisi, sultanlığım süresince huzur ve sükun içinde olmaları hususunda ayrıntılı ve açıklamalı ferman-ı şerifim yazılmakla buyurdum ki:

Size ulaştığında bu konudaki fermanımın gerektirdiği şekilde hareket edip, sicile de kaydedip halkın toplu bulunduğu çarşı, Pazar gibi yerlerde ilan ettiresin ki halkımdan hiç kimse önceki gibi zulüm ve kanuna aykırı davranışlara maruz kalmamasın; korku ve eziyet çekmesin. Her birisi huzur ve sükun içerisinde kazançlarıyla meşgul olsun. Ahaliden hiç kimsenin uygunsuz davranışlarda bulunmasına fırsat vermeyip, emr-i şerifime uygun şekilde hareket etmeleri sıkı tenbih edesin. Toplamış oldukları avarız ve benzeri vergileri kanun ve defter uyarınca alıp, fazladan hizmet bahanesiyle gülâmiye akçesi (hizmet bedeli) alınmasını yasaklayasın. Allah'ın bana

emanet ettiği ahaliden her kesime şefkat ve merhamet göstererek işlerinin yoluna konulması biricik arzumdur. Ona göre her birine tembihte bulunup siz de gerekli önem ve hassasiyeti göstererek sultanlığım süresince vergileri hafifletmek suretiyle kalpleri huzur ve rahata kavuşturasin.

Sözü edilen Vezir-i A'zam tarafından gizlice bazı adamlar gönderildiği gibi bundan sonra da ahaliye ve fukaraya karşı idarecilerden veya diğerlerinden herhangi bir zulüm veya eziyetin vücuda geldiği duyulduğu takdirde sizden bilinip, hiçbir şekilde özür kabul edilmeyip, cevabınız da dinlenmediği gibi en şiddetli hakaretlerle hakkınızdan gelinmesi karar bağlanmıştır. Ona göre uyanık olasınız. Bu yasaklara uymayan kişileri isim ve eşkalleriyle yazıp Vezir-i A'zam ve Serdar-ı Ekrem Bayram Paşa'ya arz ederek zalim ve bozgunculara hiçbir şekilde zaman ve fırsat vermeyip derdest edip, orduya teslim edin. Hak ettiği cezayı çeksinler. Başkalarına da böylece ibret ve nasihat olsun”.

10 Zilhicce 1046/5 Mayıs 1637

BOA.,MD., No: 87, Hüküm No: 364.

KAYNAKLAR

1. Akdağ, Mustafa, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyanları, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.
2. Akgündüz, Ahmed, Osmanlı Kanunnâmeleri, 3. Kitap, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları No. 1, İlmî Araştırmalar Serisi No: 1, 1991.
3. Aktan, Coşkun Can, “Osmanlı Tımar Sisteminin Mali Yönü”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı:52, Şubat 1988.
4. Aktan, Coşkun Can, “Osmanlı İltizam Sistemi”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı:71, Nisan-1991.
5. Aktan, Coşkun Can, “Bir Vergi Tahsil Usulü Olarak İkta Sistemi”, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Sayı 44, Ekim- 1986.
6. Asena, Orhan, Atçalı Kel Mehmet, Şiir Tiyatro Yayınları Tiyatro Dizisi 5, 1979.
7. Barkan, Ömer Lütfi, “Feodal Düzen ve Osmanlı Timarı”, Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar, 8-10 Haziran 1973, Editör: Osman Okyar, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, C.13, Mars Matbaacılık, 1975.

8. Binark, İsmet, “Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki Belgeler Işığında Türkler’de Adalet Anlayışı”, Yeni Türkiye, Sayı: 10, Yıl: 1996.
9. Cin, Halil, S. Gül Akyılmaz, Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1995.
10. İnalıcık, Halil, Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomi, İstanbul:Eren Yayıncılık, 1996.
11. Karamursal, Ziya, Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
12. Kars, Zafer H., Belgelerle 1908 Devrimi Öncesi Anadolu, Ankara: Kaynak Yayınları: 37, Sistem Ofset, 1984.
13. Kars, Zafer H., 1908 Devrimi’nin Halk Dinamiği, 2. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997.
14. “Kastamonu’da Hareket-i İhtilalkarane”, Kahire, 8 Mart 1906, Sayı: 121, içinde: Kars, Belgelerle 1908 Devrimi Öncesi Anadolu, Ankara: Kaynak Yayınları: 37, Sistem Ofset, 1984.
15. Kazıcı, Ziya, Osmanlılarda Vergi Sistemi, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1977.
16. Koçi Bey, Koçi Bey Risalesi, (Sadeleştiren: Zuhuri Danışman), Ankara: Sevinç Matbaası, 1985.
17. Nagata, Yuzo, Tarihte Ayanlar-Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.
18. Oğuz, Burhan, Türk Halk Düşüncesi ve Hareketlerinin İdeolojik Kökenleri III, İstanbul: Simburg Kitapçılık, 1997.
19. Özkaya, Yücel, Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.
20. Özön, Mustafa Nihat, Osmanlıca Türkçe Sözlük, 6.b. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1979.
21. Sayın, Abdurrahman Vefik, Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi), Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayın No: 1999/352, 1999.

22. Sbornik, A. M., “Jön Türk Hareketi Öncesinde Doğu Anadolu’da Ayaklanmalar (Moskova Arşivi Belgelerine Göre)”, Moskova, 1958, s. 48-65, içinde: Kars, Belgelerle 1908 Devrimi Öncesi Anadolu, Ankara: Kaynak Yayınları: 37, Sistem Ofset, 1984.
23. Sertoğlu, Midhat, Osmanlı Tarih Lugatı, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986.
24. Sertoğlu, Murat, Atçalı Kel Mehmet, İstanbul, 1982/3.
25. Sınıflı Toplum, Devlet ve Vergiler, Birinci Baskı, Ankara: Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları No: 14, 1976.
26. Şener, Abdüllatif, Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi, İstanbul: İşaret Yayınları: 39, Bilimsel Araştırma Dizisi: 6, 1990.
27. Tabakoğlu, Ahmet, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, İstanbul: Dergah Yayınları, Emek Matbaacılık, 1985.
28. Tabakoğlu, Ahmet, Türk İktisat Tarihi, İstanbul: Dergah Yayınları, 1994.
29. Türkçe Sözlük, Dördüncü Baskı, Hazırlayan: Mehmet Ali Ağakay, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı: 247, 1966.
30. Uluçay, Çağatay, Atçalı Kel Memed, İstanbul, 1968.
31. Ulusalkul, Nedim, İstibdad Aleyhinde Türk Ulusunun İlk Hareketi “Erzurum İhtilali”, Ankara: Ankara Basımevi, 1937.
32. Yavi, Ersal, Bir Ülke Nasıl Batırılır?, İzmir: Yazıcı Basım Yayıncılık San. ve Tic. Ltd. Şti, 2001.
33. Yetkin, Sabri, Ege’de Eşkıyalar, 2. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 35, 1997.